

‘Борбата с бедността’ – икономически поглед към един политически феномен

Георги Стоев

Тъй като концепцията за бедност има основно присъствие в политическите платформи днес, тя е придобила и основна роля в конвенционалната икономическа теория, най-вече в социалистическия подход към икономиката. Още в началото се налага да уточня, че дефиницията на *бедност* в конвенционалната теория е определено ниво на доход или стандарт на живот, следователно измерими характеристики на индивид или група. За разлика от това, в това есе дефинирам бедността като *липса на богатство*. Тази дефиниция, която е достатъчно абстрактна, за да позволи индуктивен анализ (без да има нужда от емпирични експерименти), е освен това достатъчно достоверна, за да не позволи изключения от реалността. Така дефинирана, бедността винаги изисква някакво мислене на богатството, преди да бъде мислена самата тя. Няма друга причина за бедността освен тази, която дефиницията и определя – липсата на богатство. Следователно бедността се отнася към богатството също както свободата към принудата и справедливостта към несправедливостта. Перифразирайки Бастиа, не бедността, а богатството има собствено съществуване; първата е резултат от липсата на второто.¹

Търсенето на причини за бедността не води до никакви рационални обяснения. Ежедневният ни сблъсък с действителността показва, че именно създаването на богатство изисква усилие, действие. Липсата на храна, къща, кола, или каквато и да е друга материална ценност, е факт, до момента, когато някой положи усилие или предприеме нещо, за да ги създаде. Робинзон Крузо на самотния остров би живял в бедност по общоприетото разбиране (без вода, храна и подслон), докато не прояви инициативност и изобретателност, за да си ги осигури. В този смисъл, бедността, или липсата на богатство, няма някакво сложно обяснение – пълната пасивност на индивида е достатъчна. Интересният феномен е именно човешкото действие и инициатива за преодоляването на бедността, т.е. създаването на богатство. Изборът между различни алтернативи, правилата за поведение, организациите на индивидите, начините на размяна и сътрудничество са именно предмет на изследване на икономическата наука. Основна грешка би било да се приеме, че богатството съществува някак отделно от действията на хората, то е създадено от само себе си, и следователно може според волята на мнозинството да се разпределя по произволно избран начин.

Оттук следва и фундаменталната грешка в метода на социалистите, а именно вярата, че бедността има причини и следователно може да бъде изкуствено премахната чрез премахването на тези причини. Така например икономистите-социалисти вярват, че международната конкуренция в даден сектор може да причини бедност на заетите в него (вероятно като ги направи безработни или просто с по-ниски доходи). Затова защитата на протекционизма намира почва не само в лобирането на местните производители, но и в апелите на съюзите на работниците. Друг пример е преразпределението на доход от едни граждани към други, което се подкрепя с аргумента за ‘борба с бедността’. Една по-трудно видима форма на преразпределение – държавните субсидии – пък преобладава в арсенала от средства за намеса на държавата в свободната конкуренция, като се твърди, че без субсидии компаниите ще оставят работници на улицата и следователно ще произведат бедност. Още такива примери вероятно ще отнемат твърде много място. Затова ми се струва разумно да премина към разобличаването на социалистическия подход за управление на ресурсите в името на ‘борбата с бедността’. Това, което не трябва да се изпуска от внимание, е метода на това изследване, според който бедността няма причини за собствено съществуване. Следователно аргументът срещу ‘борбата с бедността’ е аргумент за условия за създаване на богатство. Доказателството, че политиките на ‘борба с бедността’ не изпълняват целта си е това, че те се превръщат в

¹ В едно от своите есета Бастиа се отнася по подобен начин към справедливостта: “It is not justice, but injustice, that has existence of its own. The first results from the absence of the second.” (“Справедливостта няма самостоятелно съществуване, несправедливостта има. Първото е резултат от отсъствието на второто”.)

пречка пред създаването на ново богатство. Първо представям три разновидности на социалистическата ‘борба с бедността’. След това се спирам на ефектите на държавната намеса в конкуренцията върху шансовете за създаване на богатство. Илюстрация на всичко това са конкретни примери от икономическата политика в България – страна, в която 12 години след падането на комунизма един от основните моменти в предизборните кампании – и парламентарна и президентска – през 2001 година беше ‘борбата с бедността’.

3 грешни подхода към ‘борбата с бедността’:

1. *Правителството е натоварено със задачата да се ‘бори с бедността’ със всякакви средства.* Първо, това е в противоречие с конституциите на свободните общества днес, според които правителството не може насила да лиши някой от богатството му, за да го даде на друго. Второ, това не е рационално от икономическа гледна точка, защото крайният ефект от принудителното преразпределение на богатство е всеобща бедност, а не всеобщо благоденствие. Този ефект се доказва без особена трудност (дори формално, с математическа формула в рамката на теорията на играта), когато се вземе под внимание фактът, че рационалният стимул да се създава богатство изчезва, когато се очаква с това ново богатство или с част от него да се разпорежда друг. Разбира се, такова правителствено решение обезсмисля института на частната собственост, която стои в основата на рамка, която увеличава шансовете на всички участници в обществото.
2. *Правителството трябва да събира данъци от хората с високи доходи и да раздава събраното на бедните.* Това реално се случва както под формата на директни трансфери, така и под формата на предоставяне на услуги на определена група избиратели, за която услуга плащат всички данъкоплатци. Конкретни примери са субсидиите към държавните железници и топлофикационните дружества в България. Такова решение променя [стимулите в икономиката](#) и се получава така, че тези, които имат най-висока конкурентност и производителност, трябва да платят най-много, без да получат нищо насреща. Резултатът е, че тази несправедливост ще принуди тези, от които се очакват данъци, да напуснат официалната икономика, ако не и изобщо конкретната национална икономика. В последна сметка ще бъдат прогонени тези, които биха създавали работни места с по-висока производителност и по-високи доходи, т.е. бедността няма да намалее.
3. *Правителството трябва да национализира всички активи в икономика, да фиксира всички цени и заплати и да въведе социално равенство (като доходи) и съответно ‘социална справедливост’.* Това ще обезсмисли концепцията за конкуренцията, която (както ще се опитам да опиша по-долу) стои в основата на ръста на производителността на ресурсите и ръста на доходите. А това, че държавата не е способна да управлява ресурсите ефективно и да увеличава тяхната производителност, е исторически доказан факт. В последна сметка подобна ‘борба с бедността’ ще се превърне в пречка пред създаването на ново богатство.

‘Борбата с бедността’ като оправдание за държавна намеса в конкуренцията

Реалните доходи, които определят нивото на стандарт на живот, зависят от производителността на труда. Производителността е добавената стойност, която един работник произвежда за определен период в една фирма – частна или държавна. Тя вероятно зависи от неизброимо количество фактори, но някои от тях могат да бъдат идентифицирани и приблизително околичествени. Шумпетер идентифицира като основен фактор за ръста на производителността

конкуренцията между предприемачите.² Тя е причината за новите комбинации от ресурси в производството, които всъщност променят производителността. За да се експериментира с нови комбинации, е необходимо ресурсите да бъдат освободени от старите комбинации. Това налага динамика в икономиката, изразена в създаване и закриване на фирми и работни места, която Шумпетер нарича *съзидателно рушене* (*creative destruction*). Основният извод от тази теория е, че по-силният конкурентен натиск означава по-висок ръст на производителността и следователно на доходите. Това се потвърждава от няколко иконометрични изследвания³ (включително на страни в пост-комунистически преход) показват, че производителността на труда расте по-бързо в сектори, където динамиката и конкурентният натиск са по-високи.

Динамика означава *по-висок оборот на фирми*, т.е. по-голям процент новосъздадени фирми и по-голям процент на закрити фирми, както и *по-висок оборот на работни места* – по-голям процент на новосъздадена заетост и по-голям процент на прекратени трудови договори. Конкурентният натиск в един сектор може да бъде измерен именно с оборота на фирми и работни места в него. Затова където има по-голяма динамика и конкурентен натиск, има по-бърз ръст на производителността на труда, а и следователно - на доходите.

Следователно, грешно е да се мисли, че конкуренцията в общ и дългосрочен план произвежда безработица и респективно бедност. Така например общоприето схващане е, че конкуренцията на вносни продукти принуждава местните фирми да свиват своето производство и да съкращават работници, които впоследствие стават бедни. Истината е, че вероятно по-високият конкурентен натиск, включително от вносни стоки, ще подобри шансовете на всички в един отрасъл, в частност на заетите в него, които ще имат по-висока производителност и по-високи доходи. Затова всяка протекционистична политика би следвало да се приема като такава, която пречи на създаването на богатство. Следователно тя е в противоречие с една от възможните цели на политиката – ‘борбата с бедността’.

Митническа тежест при внос в България

Година	Средно ниво	Минимална ставка	Максимална ставка
1996	16.1	5	40
1997	15.49	0	40
1998	15.24	0	40
1999	12.55	0	40
2000	10.99	0	40

Източник: Министерство на финансите

Конкурентният натиск в една икономиката или даден сектор е трудно да бъде визуализиран. Той със сигурност е различен от броя на производителите на даден пазар или пък размера на техните пазарни дялове, т.е. не става дума за антипод на категорията ‘монопол’ в нейния общоприет смисъл. Все пак има неща и политики, които влияят положително на конкурентния натиск, както и такива, които му пречат. Така например конкуренцията вирее най-добре в среда с ясно определени и гарантирани права на собственост, които пазят наградата на предприемачите, които рискуват. В същото време тя е възпирана от държавни политики, които

² Виж J. Schumpeter. 1934. *The theory of economic development: An enquiry into profits, capital, interest, and the business cycle*. Harvard University Press.

³ Резултатите от едно такова изследване са представени в Годишния доклад на ЕБВР за 1999 г. (EBRD. 1999. *Ten Years of Transition. Transition Report 1999*.) Там концепцията за *съзидателно рушене* е заменена с *пазарен подбор* (*market selection*). Новата концепция носи същото значение, но е изчистена от антропоморфното звучене на старата. *Съзидателно рушене* все пак имплицитно приема някаква целенасоченост (заради *creative*), като така пазарното случване се превръща в *действие*. За разлика от това, *пазарен подбор*, дори само с аналогията си с Дарвиновия *естествен подбор*, е описание на спонтанно случване, а не на целенасочено действие.

създават пречки пред създаването и закриването на фирми. В частност политика на субсидиране на губещи (държавни) фирми означава бариера пред закриването на тези фирми. Това блокира ресурси в неконкурентни и ниско-производителни фирми (всъщност фирми, които добавят отрицателна добавена стойност и имат отрицателна производителност на труда), които иначе биха били насочени в нови предприятия, както и към съществуващи такива, които оцеляват без държавна подкрепа. Ако ресурсите се пренасочат, те биха имали по-висока производителност, а работниците – по-високи заплати. Затова всяка политика на субсидиране би следвало да се приема като бариера пред създаването на ново богатство.

Субсидии в държавния бюджет на България за 2002 г.

Общо субсидии за нефинансови предприятия	225 млн. лв.
Топлофикационни дружества	37 млн. лв.
БДЖ	70 млн.
Въгледобив	3 млн. лв.
Български пощи ЕАД	1.5 млн. лв.

Източник: Министерство на финансите

Пречките пред излизането от производството, каквито са субсидиите, са всъщност непреки пречки пред създаването на нови фирми, които да осигурят заетост на ресурсите (които евентуално биха били освободени от губещите фирми). В същото време в България съществуват и преки бариери пред създаването на нови фирми и пред разрастването на съществуващи компании. Такива са административно наложените разходи по създаването на бизнес, вкл. разрешителни и регистрационни режими, нивото на данъчно-осигурителната тежест, различни ограничения на търговията и разплащанията. По същата логика всяко забавяне на премахването на тези бариери означава поддържане на нивото на бедност в страната.

Разрешителни режими за започване на дейност (споменати в закон) в България

Година	Брой на действащите разрешителни режими
1989	2
1990	6
1991	9
1992	10
1993	15
1994	21
1995	42
1996	55
1997	65
1998	86
1999	106
2000	100

Източник: Институт за пазарна икономика

Динамиката на работните места зависи от степента на мобилност и гъвкавост на пазара на труда, които зависят негативно от нивото на данъците върху личния доход и задължителните осигуровки (които са част от разходите за труд). Друг негативен фактор върху създаването на заетост са ограниченията за работодателите, които налага българският Кодекс на труда, наличието на изискване за минимална работна заплата и др. В същото време задълженията за запазване на работните места в приватизираните дружества пречат на свиването на по-неконкурентните компании и пренасочването на ресурсите, включително човешки, към по-производителните. Това означава, че всички тези изисквания са в пряка зависимост с нивото на бедност в България.

Разходи за труд и разполагам доход на работника в България

	% от общите разходи за труд
Данък върху личния доход	9
Данък за обществено осигуряване	23
Задължително частно пенсионно осигуряване	2
Данък за фонд ПКБ	3
Данък за здравно осигуряване	4
Разполагам доход	59
Общо разходи за труд	100

Бележка: Изчисленията са на база на схемата за данъчно-осигурително облагане в България през 2002 г.; прието е, че брутната заплата е равна на 283 лв. (което е приблизителният размер на средната работна заплата според държавната статистика в България към края на 2001 г.); прието е, че работникът не плаща задължителни осигуровки за деца.

Източник: Институт за пазарна икономика

С конкретните примери по-горе се опитам да дискредитирам едно от оправданията за държавната намеса в конкуренцията между предприемачите, а именно 'борбата с бедността'. Основният извод е, че конкуренцията влияе положително на създаването на ново богатство. Следователно тя не може да е причина за бедност. Всяка политика, която ограничава конкурентния натиск, е бариера пред създаването на богатство, следователно не може да бъде оправдана с аргумента 'борба с бедността'. Вероятно възприемането на тези зависимости е нелека задача, като една от причините за това е невъзможността да визуализираме конкурентния натиск, както можем да визуализираме (или поне частично) БВП например. Конкурентният натиск твърде често е в обратна зависимост с общоприети мерки на конкуренцията, като брой играчи на пазара и пазарни дялове. Това налага и преосмисляне на 'анти-монополните' политики. Ако държавата изобщо може да има активна роля в 'пазенето на конкуренцията', то тя би следвало да е разследване на и съдебна мярка срещу случаи, в които именно държавни органи (местни и централни) възпрепятстват конкуренцията със свои решения. Всичко това е валидно, разбира се, само ако на правителството са забранени политики за 'борба с бедността', които в последна сметка облагодетелстват (краткосрочно) група избиратели, а намаляват (дългосрочно) шансовете на всички членове на обществото.